

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Дмитро Сергійович Коротков

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, пр. Науки, 9-А, Харків, 61000, Україна

Dmytro Serhiyovych Korotkov

PhD in Political Science, Associate Professor, at the Department of International Business and Economic Analysis, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, prosp. Nauky, 9A, Kharkiv, 61000, Ukraine

E-mail: Dmytro.korotkov@hneu.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2732-0824>

УДК 339.9.01:327.8

ВПЛИВ ЛІБЕРАЛЬНО-ІДЕАЛІСТИЧНОГО НАПРЯМКУ НА ТРАДИЦІЙНУ ГЕГЕМОНІЮ РЕАЛІСТІВ У ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Received 02 October 2020; revised 29 October 2020; accepted 20 November 2020

DOI: 10.15421/352038

Анотація

Автор досліджує основні підходи науковців до проблеми вирішення військових конфліктів у міжнародних відносинах в контексті наукового дискурсу представників ліберально-ідеалістичного та реалістичного напрямів. Відзначається, що у теорії міжнародних відносин періодично відбувається емпірична атака ліберального арсеналу на основні положення реалізму. Аналізується практична основа ліберальної теорії демократичного миру в контексті окреслення причин для демократичних країн уникати військових конфліктів. Робиться висновок, що теорія демократичного миру, як теоретична основа сучасної ліберальної парадигми, має практичне застосування у стратегії зовнішньої політики США та європейських країн.

Ключові слова: *теорія демократичного миру, політичний реалізм, лібералізм, військові конфлікти, демократичний клуб.*

The Influence of the Liberal-Idealist Direction on the Traditional Hegemony of Realists in the Theory of International Relations

Abstract

The article analyzes the main approaches of scientists to the problem of resolving military conflicts in international relations in the context of the scientific discourse of liberal-idealist and realistic currents. The space of international relations is always evolving and sometimes acquires signs of anarchy. In this regard, the leading players in the international arena have tried and are trying to stabilize and systematize the international system, using the achievements of theoretical concepts. The tendency to humanize international relations is a characteristic feature of the current stage of development of the system of international relations.

It is noted that a realistic direction in the theory of international relations regarding the use of military force by the state over other states was a priority. However, the liberal arsenal's empirical attack on the traditional intellectual hegemony of realism periodically took place. At the heart of the first liberal moment in the positions of the realists was the work of the founder of the liberal-ideological paradigm, I. Kant. The second wave is based on the models of democratic peace by M. Doyle and B. Russett.

The focus is on the reasons for avoiding wars in democracies. In conclusion, the author argues that the liberal world is still a very active and reliable set of theories and research programs. This presupposes the effectiveness of the theoretical basis of liberalism in the context of the attack on the theoretical hegemony of realism in the field of international relations. The theory of democratic peace, as the theoretical basis of the modern liberal paradigm, has practical application in the foreign policy strategy of the United States and European countries.

Key words: *theory of democratic peace, political realism, liberalism, military conflicts, democratic club.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Простір міжнародних відносин завжди еволюціонує і часом набуває ознак анархічності. У зв'язку з цим, провідні гравці на міжнародній арені намагалися і намагаються стабілізувати і систематизувати міжнародну систему використовуючи досягнення теоретичних концепцій. Всі спроби світової спільноти за допомогою створення єдиного координаційного центру (Ліга Націй, ООН та ін.) з питань запобігання конфліктам закінчуються невдало. Регіональні конфлікти, що переходять в війни, реальність сучасного світу. Події кінця серпня 2020 р. в Нагірному-Карабасі яскравий приклад того, що міжнародні організації не здатні регулювати та швидко зупинити військові конфлікти. Це підтверджує тезу реалістів, що здатність держави відстоювати свій національний інтерес в кінцевому підсумку визначається її силовим потенціалом. Питання запобігання військових конфліктів та пошук інструментарію для цього – актуально в теорії міжнародних відносин і на сьогоднішній день. Ліберально-демократичному світу необхідно теоретично обґрунтування чому у світі відбуваються війни.

Метою дослідження є аналіз та порівняння теоретичних конструктів ліберально-ідеалістичного та реалістичного напрямків про природу та запобігання військових конфліктів у міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу.

Здавалося би, що з розпадом СРСР та завершенням «холодної» війни геополітична картина світу та сутність міжнародних відносин мають змінитися. Кінець тоталітаризму у Європі ознаменувався перемогою демократичної моделі розвитку суспільства, до якої повинні були прагнути і колишні країни з комуністичного табору. На той час перспективною і актуальною теорією була неоліберальна теорія Ф. Фукуями «Кінець історії», яка стверджувала, що ми є свідками не просто кінця холодної війни або чергового періоду післявоєнної історії, але кінця історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління [Фукуяма 1990:

136]. Тенденція гуманізації міжнародних відносин становить характерну особливість сучасного етапу розвитку системи міжнародних відносин. На думку П. Циганкова, в міжнародно-політичній теорії гуманізація міжнародних відносин трактується як неухильне зростання впливу на цю сферу норм моралі і моральності, відбувається «олюднення» цих відносин, яка спрямована на визнання самоцінності людини, більш повне забезпечення її прав і свобод [Цыганков 199: 51]. Чи означає перемога ліберальної демократії кінець конфліктам і війнам у світовому просторі та програш реалістів в довічному історичному дискурсі з ідеалістами?

У теорії міжнародних відносин політичний реалізм у цьому питанні базується на двох основних ідеях: по-перше, сила грає вирішальну роль при відстоюванні державних інтересів і як засіб підтримки певного статусу на міжнародній арені; по-друге, війна – це засіб політики, використання якого виправдано необхідністю відстоювання національних інтересів держави. Ці ідеї об'єднують прихильників концепції «війна – природний інструмент політики» [Коротков 2017: 191], до яких відносяться К. Клаузевіц, Г. Моргентау, А. Шлезінгер, У. Уїтмор, Р. Озгуд і ін.

Головна теза реалістів в тому, що міжнародна політика – це боротьба за владу. Влада на міжнародній арені використовується для захисту інтересів країни шляхом впливу на потенційних конкурентів або партнерів. Найважливіший інструмент влади, доступний національній державі – військова міць. «Зокрема, в міжнародній політиці, – за словами Г. Моргентау, – збройна сила як загроза або потенційна можливість є найбільш значущим, важливим матеріальним фактором, який забезпечує політичну міць нації» [Morgenthau 1973: 29]. Інші інструментарії зовнішньої політики держави, безумовно, важливі і можуть сприяти просуванню національних інтересів. Однак, до тих пір, поки держави продовжують існувати в умовах анархії, військова міць буде продовжувати відігравати вирішальну роль в міжнародній політиці. Як влучно висловився представник неореалізму американський політолог К. Уолтц: «у політиці сила вважається

останнім доводом (*ultima ratio*). У міжнародній політиці сила виступає не тільки як останній аргумент, але і як перша і постійна сила» [Art & Waltz 1999: 6]. На думку реалістів анархія відноситься до відсутності уряду, але її не слід плутати з хаосом. Міжнародна політика демонструє багато порядку, регулярності та співпраці, але також включає багато примусу, непередбачуваності та кровопролиття.

Зазначимо, що реалістичний напрям у теорії міжнародних відносин стосовно використання державою військової сили по відношенню до інших держав був пріоритетним у ході історичного розвитку суспільства. Але, періодично відбувалася емпірична наукова атака ліберального арсеналу на традиційну інтелектуальну гегемонію реалізму. В основі першої ліберальної хвилі на позиції реалістів була праця засновника ліберально-ідеологічної парадигми І. Канта «До вічного миру». Філософ втілює в цьому трактаті свій погляд на комплекс соціально-політичних проблем, побічно пов'язаних з його теорією моралі. «Вічний мир» – це актуальна проблема, вже давно поставлена перед людством і має лише два можливих рішення: припинення воєн шляхом міжнародного договору або вічний мир «на гігантському цвинтарі людства» після винищувальної війни [Кант 1994: 40].

Про перше писали багато до Канта, але думки про другу можливість ми знаходимо лише у нього – за півтора століття до винаходу ядерної зброї. Хоча він вважав, що причини воєн кореняться в початковій порочності людського роду, в цій роботі філософ досить оптимістично пропагував ідею міжнародної угоди. Практична робота по встановленню миру на землі аж ніяк не примарна, тому своєму трактату він надав форму договору, всіляко наслідуючи дипломатичним документам. Необхідно підкреслити, що теорія німецького філософа – це одна з ключових теорій ліберально-ідеалістичної парадигми теорії міжнародних відносин, яка привела до появи емпіричних досліджень, що зробили спробу підтвердити або спростувати ідеї висунуті Кантом і його послідовниками. Основною тезою І. Канта є припущення про неможливість воєн між демократичними (якщо точно слідувати

його тексту – швидше за республіканськими) державами.

Зазначимо, що у теорії міжнародних відносин сплеск інтересу до трактату німецького філософа стався в другій половині ХХ ст., перш за все, з боку представників її ліберальної течії. При цьому найбільший інтерес прихильників лібералізму викликали три Остаточні статті мирного договору, запропонованого Кантом:

1) внутрішній устрій держав має бути республіканським;

2) держави повинні укласти між собою мирний союз;

3) всім людям повинно бути гарантовано право всевітнього громадянства [Кант 1994: 14-26].

Інтерпретація цих статей «Вічного миру» в дусі лібералізму привела до виникнення однієї з найбільш впливових і обговорюваних сучасних концепцій в теорії міжнародних відносин – теорії демократичного миру. Головна ідея цієї теорії зводиться до твердження, що ліберальні демократії миролюбні за своєю природою і не воюють між собою, тому єдиний шлях до встановлення всезагального миру – це поширення ліберально-демократичних цінностей серед усіх країн світу. Її представники наполягають на тому, що принципи і методи здійснення політики всередині держави поширюються на її зовнішню політику, тому, на відміну від демократичних держав, авторитарні більш схильні до проявів насилля.

Теорія демократичного миру почалася з того часу, коли у 1964 р. американський соціолог Дін Бабст опублікував в маловідомому соціологічному журналі «Вісконсінський соціолог» статтю, в якій стверджував, що з 1789 по 1941 рік в світі не було жодної війни між незалежними державами, очолюваними виборними урядами [Babst 1964: 14]. На основі наведених статистичних даних дослідник у своїй статті стверджував прямий взаємозв'язок між внутрішнім політичним устроєм демократичних країн і їх миролюбної зовнішньої політикою між собою.

Висновки Д. Бабста довго залишалася непоміченими, поки в 1976 р. на його роботу не звернули увагу американські фахівці в області

конфліктології Мелвін Смолл і Девід Сінгер, які в своїй статті «Схильність демократичних режимів до війни, 1816-1965» [Small & Singer] піддали тезу Бабста про миролюбність демократій по відношенню одна до одної жорсткій критиці (у духу реалістичного напрямку), підкріплюючи свою позицію даними з цієї ж хронології, що свідчили, що війни за участю демократій відбувалися не рідше і забрали не менш жертв, ніж війни за участю виключно недемократичних держав. Хоча М. Смолл і Д. Сінгер визнавали, що дійсно за період з 1789 по 1941 рік, «без урахування двох маргінальних винятків», не було воєн між демократичними країнами, проте вони пояснювали це тим, що війни, як правило, відбуваються між сусідніми державами, тоді як в цей історичний період кількість демократій було настільки малим, що вони рідко межували між собою. Пізніше аргументи М. Смолла і Д. Сінгера були спростовані на підставі більш точних підрахунків, проте на той момент тезу Бабста визнали помилковою [Кулагин 2000: 27]. В принципі віртуальна наукова суперечка Д. Бабста і М. Смолла і Д. Сінгера є першим дискурсом лібералів і реалістів на основі емпіричних показників з приводу ролі війни в світовому співтоваристві і шляхів її уникнення.

Надалі при аналізі теорії демократичного світу виділяють дві моделі - це «модель М. Дойла» і «модель Б. Рассетта». Основні положення теорії демократичного миру вперше у систематичній формі викладені у статті М. Дойла «Кант, ліберальний спадок і міжнародні справи» [Doyle 1983], де він доводить, що кантівський вічний мир може бути реалізованим тільки за умови домінування ліберальних цінностей, адже держави з демократичним устроєм не зможуть самовільно вступати у війну, не маючи підтримки виборців, а останні, у свою чергу, не підтримають війну проти держави зі схожою системою цінностей. Крім того, громадяни демократичної держави зацікавлені в мирі і з економічної точки зору, маючи торгово-економічні взаємозв'язки з громадянами та організаціями іншої ліберально-демократичної держави [Панафідін 2014: 278]. Тези М. Дойла були розвинені

в роботах представників ліберальної течії в теорії міжнародних відносин, таких як Брюса Рассета, Джона Оніла, Ернст-Отто Чемпіля та ін.

Теорія демократичного миру існує в двох основних варіантах: одновимірному, або монадіческому (monadic), і двовимірному, або діадіческому (dyadic). Перший варіант стверджує, що демократичні держави в цілому більш мирні, ніж недемократичні і що демократії не воюють одна з одною з причини: *по-перше*, миролюбність демократій, що пов'язана з спільністю демократичних цінностей і політичної культури. Лідери демократичних держав виводять демократичні норми на міжнародний рівень, такі, як вміння бути толерантним по відношенню до опозиції під час виборчих кампаній і згодом включати опонентів в процес управління; *по-друге*, існують внутрішні інституційні обмеження в демократіях, які обмежують прийняття радикальних зовнішньополітичних рішень (законодавча, судова система, опозиційні партії, групи інтересів, вільні ЗМІ), при цьому особливу роль відіграє громадська думка, так як правляча еліта, в першу чергу, прагне отримати підтримку свого політичного курсу, а також представлена в складі політичних інститутів опозиція, яка може блокувати мілітаристські ініціативи уряду; *по-третє*, не менш важливими є і зовнішні чинники – діяльність в рамках міжнародного права, обмеження, накладені міжнародними договорами в рамках членства в міжнародних організаціях, а також такі риси, що об'єднують демократії, як економічна взаємозалежність, високий рівень життя, необхідність підтримки міжнародної безпеки і географічна близькість [Окунева 2019: 28].

Другий варіант стверджує, що оскільки демократії відкриті і довіряють одна одній, їх зовнішні протиріччя вирішуються так само, як і внутрішні розбіжності, – за допомогою дискусій та компромісів. Але, щоб опонувати тезам реалістів про наявність військових конфліктів у світі, представники ліберально-ідеалістичного напрямку говорять про те, що демократії не можуть довіряти недемократичним режимам, так як наміри цих держав непередбачувані в силу авторитарного управління

і придушення в них громадської думки. Таким чином, в недемократичних країнах, як і в демократичних, спосіб ведення політики всередині держави поширюється і на його зовнішню політику. Більш того, на думку М. Дойля, демократії неминуче розглядають не-демократії як джерело потенційної агресії і тому схильні приймати по відношенню до них превентивні заходи, аж до ведення військових дій. Саме з цієї причини демократії виявляються учасниками воєн не рідше, ніж не-демократії, навіть незважаючи на те, що «демократії між собою не воюють» [Doyle 1983: 212].

Представники політичного реалізму піддали сумніву емпіричні дослідження, що зробили спробу підтвердити гіпотезу «демократичного миру». Г. Фарбер і Дж. Гова виявили, що статистично можна судити про «демократичний мир» тільки після Другої світової війни [Farber & Gowa 1995]. Силова політика мала місце в ряді ключових криз між демократичними державами. К. Клейн виявив, що в кожному випадку демократичне співробітництво і взаємне стримування було малоімовірним, навпаки, більш сильна демократична держава намагалася добитися поступок від слабшого і політично обмеженого опонента. Крім того, реалісти звернули увагу на розбіжності, які існували між демократіями і виникала ситуація потенційних збройних конфліктів [Laune 1994]. Вони наводять кілька прикладів, коли демократії оголошували війни одна одній, але реальних збройних зіткнень не було. Дійсно, критики теорії демократичного світу та в цілому ліберально-ідеалістичної парадигми можуть навести приклади конфліктів демократій з демократіями - англо-аргентинська війна за Фолклендські острови, конфлікт Греції і Туреччини, конфлікт на Кіпрі, навколо Гібралтара, тощо.

Суперечки навколо ідей І. Канта не припиняються досі, більш того, припущення про неможливість воєн між демократичними державами стало однією з ключових гіпотез теорії міжнародних відносин (в першу чергу, її ліберально-ідеалістичної парадигми). На нашу думку, актуальність і парадоксальність питання, піднятого великим німецьким філософом, невичерпні.

Багато політологів-міжнародників підтримують очевидне існування демократичного миру. Відсутність воєн між демократіями – це доказ того, що світ демократій був би світом без воєн. Ця ідея кидає виклик традиційним підходам до міжнародної політики, які зосереджені на балансі сил між державами незалежно від їх політичних систем. Це також має важливі наслідки для світової політики, особливо після того, як президент Б. Клінтон зробив просування демократії наріжним каменем зовнішньої політики США. У своєму зверненні про положення країн у 1994 р. він зробив висновок, що «...найкраща стратегія забезпечення безпеки і побудова міцного миру – це підтримка просування демократії в інших країнах. Демократії не воюють одна з одною» [Clinton 1994]. На прес-конференції 2004 р. тодішній президент Джордж Буш сказав: «І причина, за якою я такий сильний у демократії, знаходиться в тому, що демократії не воюють одна з одною. І причина, за якою люди в більшості суспільства не люблять війну, і вони розуміють, що таке війна... Я дуже вірю в те, що демократії сприяють миру. І тому я так твердо вірю, що наші дії на Близькому Сході, – це просування демократії» [Bush 2004].

Сьогодні визнання в міжнародному співтоваристві залежить від ставлення до демократичних цінностей та принципів. Залишатися поза всесвітнього «демократичного клубу» в сучасному світі означає бути поза трендом. Це спонукає все нові і нові держави (в тому числі і Україну) орієнтуватися на демократичні цінності. В цьому контексті можна розглядати процес демократичних перетворень в кінці ХХ ст. саме як тенденцію політичного розвитку світу, в реалізації якої дедалі важливішими виявляються не ендогенні (внутрішні) фактори (рівень соціально-економічного розвитку, політичні процеси в суспільстві і т. д.), а екзогенні по відношенню до даної державі, тобто міжнародне середовище, яке спонукає до демократичних перетворень [Аманмьядов 2014: 339].

Ліберальна теорія демократичного світу має і практичну основу. У демократичних країн є причини уникати війн. По-перше, в контексті сучасної системи міжнародного права

та колективної безпеки в Європі серед демократичних країн навряд чи виникнуть територіальні претензії і зараз навіть важко уявити військовий конфлікт, наприклад, між Німеччиною і Францією з приводу Ельзас-Лотарингії. По-друге, демократичні держави – це зона індивідуального комфорту для всіх мешканців цих країн (так звана концепція «золотий мільярд»), тому якщо гіпотетично і можуть виникнути внутрішні конфлікти, то їх вирішують мирним шляхом в результаті переговорів. По-третє, це спільні інтереси, які як правило, стосуються спільної безпеки щодо єдиного чи однакового для цих країн потенційного зовнішнього ворога. У такому випадку, звичайно, союзні держави не будуть воювати одна з одною. Оскільки багато демократій вже мають спільні інтереси і об'єднуються, зокрема, в такі організації як НАТО або Європейський союз (який об'єднав раніше конкуруючі та ворогуючі держави), то певно ж вони не воюватимуть між собою. Як ми бачимо, у демократичних країнах є багато причин стосовно спільного мирного існування. По-четверте, це багатство. Оскільки демократії, як правило, держави багаті, то тут важко визначити причинно-наслідковий механізм. Можна говорити про те, що для політично стабільної, економічно розвиненої держави економічно не вигідно вести війну, то вони утримуються від таких методів розв'язання суперечностей.

Висновки.

Демократичні країни можуть не воювати одна з одною, але вони вимушено втягнуті в різні світові або регіональні конфлікти через те, що являються геополітичним суб'єктами і мають свої інтереси в різних регіонах. У зв'язку зі змінами правил гри на геополітичній шахівниці демократичним країнам просто необхідно брати участь в цих процесах.

Ліберальний світ, незважаючи на сумніви його критиків, все ще дуже активний і має надійний набір теорій і дослідницьких програм. Це передбачає дієвість теоретичної основи лібералізму в контексті атаки на теоретичну гегемонію реалізму в області міжнародних відносин. Більш того, важко заперечувати емпіричні дані – ліберальні держави зазвичай не воюють одна з одною. Критика ліберальної теорії в основному зосереджена на сумніві в її обґрунтованості інтерпретації причинно-наслідкових зав'язків на основі обмежених емпіричних даних, а не про фактичну відсутність або наявність війни між демократіями (хоча в літературі є пара винятків). Це важливе застереження, яке слід пам'ятати як прихильникам, так і критикам. Демократії та війни все ще досить рідкісні, так що це може бути дещо передчасно заявляти на підставі емпіричних даних, що демократичний світ слід розглядати як силу закону.

Бібліографічні посилання

- Аманмырадов, Н. (2014). Демократия и коллективная безопасность как принципы современной философии международных отношений. *Гілея*, 90, 339-342.
- Кант, И. (1994). *Собрание сочинений*. 7, М.: ЧОРО.
- Коротков, Д. (2017). «Гібридна війна» та її вплив на захист прав людини й демократичні цінності в Україні. *Політикус*, 1(5), 191-196.
- Кулагин, В. (2000). Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax democratica. *Полис*, 1, 23-38.
- Окунева, Е. (2019). Влияние типа политического режима на внешнюю политику государств: теоретические подходы. *Вестник Пермского университета: серия Политология*, 2, 27-37. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://press.psu.ru/index.php/polit/article/view/2356> (дата звернення 10.08.2020)
- Панафідін, І. (2014). Проблема миру в контексті філософської традиції справедливої війни. *Гілея*, 80, 276-279.
- Фукуяма, Ф. (1990). Конец истории? *Вопросы философии*, 3, 134-148.
- Цыганков, П.А. (1998). Гуманизация международных отношений: противоречия и парадоксы. *Общественные науки и современность*, 1, 51-59.
- Art R., Waltz K. (Eds). (1999). *Military Power and International Politics*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

- Babst, D. (1964). Elective Governments - A Force for Peace. *The Wisconsin Sociologist*, 3(1), 9-14. Retrived August 27, 2020 from <https://www.hawaii.edu/powerkills/BABST.ELECTIVE.GOVERNMENT.PDF>
- Clinton, Bill (1994). «1994 State Of The Union Address». *The Washington Post*. Retrived August 22, 2020 from <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/states/docs/sou94.htm>
- Doyle, M.W. (1983). Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, I, II (12), 205-235.
- Farber, H., Gowa J. (1995). Politics and Peace. *International Security*, 20 (2), 123-146. Retrived August 26, 2020 from: <httpsttp://arks.princeton.edu/ark:/88435/dsp01tb09j567g>
- Layne, C. (1994). Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. *International Security*, 19, Autumn, 5-49.
- Morgenthau, H. (1973). *Politics Among Nations - the struggle for power and peace*. New York: A. A. Knopf.
- President J. Bush and Prime Minister Blair Discussed Iraq, Middle East. Office of the Press Secretary the White House. November 12, 2004. Retrived August 18, 2020 from: [/http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/11/20041112-5.html](http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/11/20041112-5.html)
- Small, M. & Singer, D.J. (1976). The War Proneness of Democratic Regimes, 1816-1965. *Jerusalem Journal of International Relations*, 1, 50-69.

References

- Amanmyradov, N. (2014). Demokratiya i kollektivnaya bezopasnost kak printsipy sovremennoy filosofii mezhdunarodnykh otnosheniy [Democracy and collective security as principles of modern philosophy of international relations]. *Hileia*, 90, 339-342. (in Russian)
- Art, R. & Waltz, K. (Eds). (1999). *Military Power and International Politics*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Babst D. (1964). Elective Governments - A Force for Peace. *The Wisconsin Sociologist*, 3(1), 9-14. Retrived August 27, 2020 from <https://www.hawaii.edu/powerkills/BABST.ELECTIVE.GOVERNMENT.PDF>
- Clinton, Bill (1994). «1994 State Of The Union Address». *The Washington Post*. Retrived August 22, 2020 from <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/states/docs/sou94.htm>
- Doyle, M.W. (1983). Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, I, II (12), 205-235.
- Farber, H. & Gowa, J. (1995). Politics and Peace. *International Security*, 20 (2), 123-146. Retrived August 26, 2020 from <httpsttp://arks.princeton.edu/ark:/88435/dsp01tb09j567g>
- Fukuyama, F. (1990). Konets istorii? [The End of History?]. *Voprosy filosofii*, 3, 134-148. (in Russian)
- Kant, I. (1994). *Sobranie sochineniy* [Collected Works]. 7. M :ChORO. (in Russian)
- Korotkov, D. (2017). «Hibrydna viina» ta yii vplyv na zakhyst prav liudyny y demokratsychni tsinnosti v Ukraini [«Hybrid war» and its impact on the protection of human rights and democratic values in Ukraine]. *Politykus*, 1(5), 191-196. (in Ukrainian)
- Kulagin, V. (2000). Mir v XXI veke: mnogopolyusnyy balans sil ili globalnyy Pax democratica [Peace in the XXI century: multipolar balance of power or global Pax democratica]. *Polis*, 1, 23-38. (in Russian)
- Layne, C. (1994). Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. *International Security*, 19, Autumn, 5-49.
- Morgenthau, H. (1973). *Politics Among Nations - the struggle for power and peace*. New York: A. A. Knopf
- Okuneva, Ye. (2019). Vliyanie tipa politicheskogo rezhima na vneshnyuyu politiku gosudarstv: teoreticheskie podkhody [Influence of the type of political regime on the foreign policy of states: theoretical approaches]. *Vestnik Permskogo universiteta: seriya Politologiya*, 13(2), 27-37. Retrived August 10, 2020 from <http://press.psu.ru/index.php/polit/article/view/2356> (in Russian)
- Panafidin, I. (2014). Problema myru v konteksti filosofskoi tradytsii spravedlyvoi viiny [The problem of peace in the context of the philosophical tradition of just war]. *Hileia*, 80, 276-279. (in Ukrainian)
- President J. Bush and Prime Minister Blair Discussed Iraq, Middle East. Office of the Press Secretary the White House. November 12, 2004. Retrived August 18, 2020 from [/http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/11/20041112-5.html](http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/11/20041112-5.html)
- Small, M. & Singer, D.J. (1976) The War Proneness of Democratic Regimes, 1816-1965. *Jerusalem Journal of International Relations*, 1, 50-69.
- Tsygankov, P.A. (1998). Gumanizatsiya mezhdunarodnykh otnosheniy: protivorechiya i paradoksy [Humanization of international relations: contradictions and paradoxes]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost*, 1, 51-59. (in Russian)